

Josip Vončina

ZAGONETKA »ŠIBENSKE MOLITVE«

1.

Među one stare tekstove koji uporno taje svoj pravi identitet pripada i *Šibenska molitva*; nisu joj označeni ni datacija, ni mjesto postanka, ni ime zapisivača. Našavši je god. 1908. u jednom od triju jednako uvezanih rukopisnih zbornika što se čuvaju u šibenskom franjevačkom samostanu (a uvez i papir potječu iz 14. st.), Ivan Milčetić i Joso Milošević uskoro su je objavili,¹ uvjereni da je ona najstariji latinički zapis na hrvatskom jeziku.² Ta je tvrdnja nešto kasnije opovrgnuta (jer se pokazalo da vremensko prvenstvo pripada tekstu *Red i zakon sestara dominikanki u Zadru* iz god.

¹ *Šibenska molitva (XIV. vijek.)* Priopćuju Ivan Milčetić (I.) i o. Joso Milošević (II.), *Starine*, knj. XXXIII, JAZU, Zagreb 1911, str. 572—592.

² Milošević, *n. dj.*, str. 592.

1345),³ ali ŠM ipak ostaje po vremenu postanka prvi naš latinicom zabilježeni pjesnički tekst. Čim se to (prije petnaestak godina) dovoljno shvatilo, drevna je molitva-pjesma sa stranica već rarietne knjige Akademijinih *Starina* prokrčila sebi put u antologije.⁴

Lišena najvažnijih podataka o pjesmi, istraživanja su krenula posve prirodnim smjerom; temeljnim i gotovo jedino mogućim postalo je proučavanje sačuvanog teksta, u prvom redu jezično. Tako je popravljen Milčetićevo sud da u ŠM nema staroslavenizama,⁵ a u najnovije vrijeme objavljena je minuciozna i vrlo vrijedna monografija o ŠM;⁶ za razliku od dotadašnjih uopćenih napomena o dijalektalnom temelju jezika ŠM («čista čakavština»⁷ ili »pretežno čakavsko-ikavskih osobina«⁸), ta je monografija i prostorno odredila dijalektalnu bazu iznoseći kako je jezik spomenika »srednjodalmatinski čakavski«.⁹ Jezična analiza, koju je provela autorica monografije, time je ustanovila širu sredinu iz koje je ŠM potekla i spomenik čvrsto smjestila u kontinuitet hrvatskoga književnog jezika. Ostala pitanja, koja bi u svrhu rješavanja zagonetke ŠM trebalo razriješiti, tek se bojažljivo mogu postaviti; tako je stoga što su podaci koji bi omogućili da se točno odredi vrijeme i mjesto postanka ŠM poznati već odavno (iznijeli su ih prvi objavlivači molitve, Milčetić i Milošević), ali su vrlo oskudni, upravo nedostatni.

Otkako je otkriven zapis ŠM, zna se da u njemu ima mnogo pisarskih grešaka.¹⁰ Ispočetka se htjelo odgovoriti zašto nisu uklonjene, pa se razlogom držala pisarova želja da ne pokvari estetski izgled zapisa.¹¹ U vezi s istom činjenicom došlo je i mnogo dublje pitanje: Zašto su greške uopće učinjene? I slijedio je također logičan odgovor: Zapisivač nije dobro poznao hrvatski jezik.¹² Time

³ Pop Vinko Premuda, *Najstariji datovani spomenik hrvatske gotice*, Prilog grafici i historiji naše književnosti, »Nastavni vjesnik«, knj. XXXVI, Zagreb 1928, str. 81–97.

⁴ *Antologija hrvatske poezije od najstarijih zapisa do kraja XIX stoljeća*, odabrao i priredio: Ivan Slamnig, Lykos, Zagreb MCMLX, str. 29–31; *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, priredio: Vjekoslav Štefanić i suradnici: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1, Matica hrvatska — Zora, Zagreb 1969, str. 374–376; *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva od početaka do danas*, sastavio Vlatko Pavletić, treće, prošireno izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1971, str. 8–9.

⁵ Štefanić, *n. dj.*, str. 374.

⁶ Dragica Malić, *Šibenska molitva (filološka monografija)*, Rasprave Instituta za jezik, knj. 2, JAZU, Zagreb 1973, str. 81–190.

⁷ Milčetić, *n. dj.*, str. 578.

⁸ Štefanić, *n. dj.*, str. 374.

⁹ D. Malić, *n. dj.*, str. 186.

¹⁰ Milošević, *n. dj.*, str. 583.

¹¹ Milošević, *n. dj.*, str. 583.

¹² Štefanić, *n. dj.*, str. 374.

su čvrst oslonac dobile i druge stare pretpostavke: da zapisivač ŠM nije njezin autor i da je molitva prepisana »iz starijega, izgubljenog izvornika«. ¹³ Vođen željom da potanje odredi kakvo je bilo pismo te nepoznate, iščezle verzije, Fancev je — unaprijed računajući da bi za stranca (što je zapisivač ŠM lako mogao biti) veliku teškoću činio glagoljski predložak i da bi brojne greške mogle nastati upravo pri prepisivanju s njega — donio kategoričan, ali neargumentiran sud da se

»u času kad je pisana, ili upravo prepisivana pomenuta molitva, u šibenskoj frañevačkoj sredini za hrvatsku pismenost upotrebljavala vajada još glagolica, a ne latinsko pismo.« ¹⁴

Taj sud neposredno nameće dalji zaključak: ako je predložak ŠM bio pisan glagoljicom, onda postanak molitve treba tražiti u nekom od jakih središta glagoljaštva, a budući da su takva postojala u srednjodalmatinskim komunama, u obzir dolazi i Šibenik. Odatle je — čini se — vrlo lako po skraćenom postupku riješiti i mjesto postanka ŠM.

Preuzimajući Fancevljevu tvrdnju, D. Malić ¹⁵ nastoji je potkrijepiti dokazima. Njoj u prilog — osim nedosljednosti latiničke grafije u ŠM — navodi i nepostojanje posebnih grafema za foneme *l*, *n*. Taj dokaz, međutim, nema potrebne čvrstoće, jer se ti fonemi nisu znakovima za *l*, *n* obilježavali samo u glagoljici nego i u ćirilici, pa i u hrvatskim riječima (osobito imenima) što su ulazile u latinskim jezikom pisane latiničke tekstove do ŠM i nakon nje.

Tako, nažalost, i mišljenja o mjestu postanka ŠM moraju polaziti od pretpostavaka, pa i prihvaćanje jedne ili druge ovisi o tome koja se kome čini uvjerljivijom: jedni se zalažu za Bribir, drugi za Šibenik. Bribirsku provenijenciju naslućivao je već Milošević, ¹⁷ a u novije doba zastupa je Štefanić. ¹⁸ Opire im se — zbog nedostatka dokaza — D. Malić, ¹⁹ koja se izjašnjava za šibensko ishodište molitve.

Tragajući za podacima o zapisivaču ŠM, Milošević se (u jednom od spomenutih triju rukopisnih zbornika) namjerio na latinsku bilješku nekoga fra Pavla Šibenčanina iz god. 1387:

¹³ Milošević, *n. dj.*, str. 591.

¹⁴ *Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti hrvatske glagolske crkve*, u knjizi: *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir. Dva latiničom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka*, za štampu priredio i uvodom pogotario Dr Fraño Fancev, Djela JAZU, knj. XXXI, Zagreb 1934, str. V.

¹⁵ D. Malić, *n. dj.*, str. 185.

¹⁶ D. Malić, *n. dj.*, str. 185.

¹⁷ Milošević, *n. dj.*, str. 581—582.

¹⁸ Štefanić, *n. dj.*, str. 374.

¹⁹ D. Malić, *n. dj.*, str. 82—83.

Ego fr(ater) Paulus de Šibin(ico) Custos custo(die) iadren(sis). Respexi q(ua)t(her)nu(m) pagi cora(m) bacala(ure)o iadre f(rat)re antonio de t(ra)gurio, lectore loci ei(us)dem. f(rat)re g(re)go(r)io de iadra. f(rat)re ioha(nne) d(e) clisia Gua(rdian)o ei(us)dem loci. Repe(r)i f(rat)rem Georgiu(m) de cetina h(uius) t(em)p(or)is vicarium i(n) quath(ern)o in debitis libr(arum) XV p(arvorum) VIII. Die XVII m(en)psis octub(r)is MCCCLXXXVII. Similiter reperi si(bi) h(abet) f(rat)ri Geo(r)gio de iadra ducatos IIII et in quath(er)no libr(arum) XXti.²⁰

Milošević se uvjerio da je rukopisu bilješke istovjetan rukopis zapisa *ŠM*, samo što taj nije zahvaćen znacima »grafične dekadence« koja je gotičkom kurzivu svojstvena potkraj 14. st. Zato je pretpostavio da je i *ŠM* zapisao isti fra Pavao Šibenčanin, i to 30—40 godina ranije, dakle između 1347. i 1357.²¹

2.

Mjesto postanka *ŠM*, dakle, ostaje neizvjesno, a ime joj je nadjeto prema nalazištu — franjevačkom samostanu u Šibeniku. Namjerivši se na star i neobično važan tekst, njegovi su se otkrivači našli u nedoumici: Kako da ga nazovu? Tada je jedan, očigledno nezainteresiran, pustio volji drugoga. O tome Milčetić:

»Iako nije dokazano, da je ovaj spomenik napisan baš u Šibeniku, opet nijesam imao ništa protiv toga, da se prozove 'šibenskom molitvom', dakle prema nahodištu, kako zažeje g. Milošević.«²²

Ali taj bez sumnje proizvoljno određeni naziv postade jedino (i — razumije se — nedovoljno) uporište pretpostavci o šibenskom podrijetlu spomenika. Za bibrirsko bi pak ishodište govorilo što su nakon turske provale (1523) bibrirski franjevci prešli u Šibenik ponijevši sa sobom obilnu količinu knjiga.²³

Obje pretpostavke (i ona o šibenskom i druga o bibrirskom podrijetlu *ŠM*) raspoloživim se argumentima teško mogu braniti. Već u 14. st. zbornici u kojima je *ŠM* pronađena nisu bili svojina ni jednog ni drugog samostana, nego ih je posjedovao franjevac-pojedinac (fra Pavao Šibenčanin), koji je tada, uostalom, bio redovnik nekoga trećeg samostana (tj. zadarskog). Budući da se istovremeno nazivao Šibenčaninom, smijemo naslućivati da je po-

²⁰ Milošević, *n. dj.*, str. 587.

²¹ Milošević, *n. dj.*, str. 591.

²² Milčetić, *n. dj.*, str. 572.

²³ Milošević, *n. dj.*, str. 582—583.

tekao iz toga grada, pa i da se — zašavši u podmaklu dob — vratio u zavičaj kako bi u njegovu samostanu proveo posljednje godine života. Time bismo mogli objasniti dolazak zapisa *ŠM* u Šibenik.

O poticajima da se *ŠM* zapiše rječito govori njezin čudni latinski naslov: *Oracio pulcra*... Taj se naslov »protivi ... duhu čednosti i poniznosti, koji diše u čitavom sastavku« — razmišljao je već Milošević²⁴ te ga je to (s punim pravom) vodilo prema zaključku kako zapisivač *ŠM* nije bio ujedno njezin autor, jer bi, da je htio pohvaliti vlastito djelo, svakako poželio i hvale svojem imenu pa bi ga zabilježio. U neobičnoj sintagmi *oracio pulcra* krije se jedan od ključeva za rješenje zagonetke *ŠM*. Neznamac (možda fra Pavao Šibenčanin) namjerio se na njemu slabo poznatim hrvatskim jezikom pisani pjesmotvor, koji ga je toliko oduševio te ga je odlučio prepisati, i to ni po čijoj narudžbi, već za vlastito zadovoljstvo. On ga prepisuje vrlo skromno, na listu papira do kojega je mogao doći. Osim naslova (koji je subjektivna ocjena o estetskoj vrijednosti teksta) zapisivač unosi i druge latinske dodatke: sebi (i nikome drugom) nastoji objasniti nekoliko mjesta u molitvi. Nedovoljno vješt hrvatskom jeziku, čini i niz grubih grešaka; one nikada nisu ispravljene. Da je taj zapis služio kao predložak za čitanje u crkvi, moglo se dogoditi dvoje: kad bi ga reproducirao slab znalac našega jezika (možda sam zapisivač), po reakciji vjernika brzo bi postao svjestan grešaka u zapisu; kad bi ga reproducirao Hrvat, te bi greške i sam lako uočio jer bi mu smetale pri čitanju, pa bi ih svakako i u zapisu korigirao.

Ipak, s lakoćom prihvaćamo tvrdnju Franje Fanceva da je *ŠM* »produkat hrvatske crkvene književnosti 14 vijeka«;²⁵ prihvaćamo je osobito stoga jer imamo na umu njezin tekst u apstraktnome smislu, a ne materijalno ostvarenje tog teksta. Vodeći svakako računa i o jednostavnoj istini što ju je izrekao Fancev, Ivan Slamnig napušta pokušaj da se (uz nedostatne čvrste dokaze) sa *ŠM* skinе veo tajnovitosti te se pita o funkciji teksta *ŠM* u okviru naše crkvene književnosti; donosi oprezan, ali — po svemu sudeći — izvanredno važan zaključak:

»Čini se, da se²⁶ korski recitirala sa svećenikom kao 'začinjavcem'.«²⁷

ŠM je, dakle, pripadala među crkvene tekstove koji su se govorno reproducirali.

Dobro je poznato da su se takvoj reprodukciji namijenjeni tekstovi pisali s osobitom pažnjom. U svim sredinama (služile se

²⁴ Milošević, *n. dj.*, str. 591.

²⁵ Fancev, *n. dj.*, str. V.

²⁶ Tj. *ŠM*; napomena J. V.

²⁷ Slamnig, *n. dj.*, str. 19.

one ma kojim pismom: glagoljicom, ćirilicom ili latinicom) to je značilo i posebne zahtjeve kad je riječ o materijalu na kojem se pisalo i o izgledu pisma. U vrijeme postanka *ŠM* još se upotrebljava pergamena, koja je skupa, ali se ni s njom ne šteti: slova su (da bi bila čitljivija) krupna, kaligrafski izvedena; primjena dvaju stupaca treba da poveća preglednost. I poznati hrvatski latinički spomenici, nastali u redovničkim skriptorijima prije i poslije *ŠM*, podređeni su tim zahtjevima: pisani su na pergameni, i to gotičkom minuskulom; takvi su *Red i zakon*²⁸ i *Zadarski lekcionar*.²⁹ Ta se dva teksta i *ŠM* nalaze na listovima sličnih dimenzija.³⁰ Sa skupim materijalom *RZ* i *ZL* nije bilo nikakve štednje: na stranici *RZ* brojimo 20—22 reda, na stranici *ZL* 22—24. Naprotiv, zapisivač *ŠM* mnogo racionalnije iskorištava jeftiniji materijal (papir) te na gotovo isti format zbija znatno više teksta; postiže to većim brojem redova (31, odnosno 32) i »gušćim« tipom pisma (gotičkim kurzivom).

Jeftiniji materijal, njegovo izrazito štedljivo iskorištavanje i primjena manje svečanog tipa pisma isključuju mogućnost da je danas poznati zapis *ŠM* služio kao predložak teksta što se čitao u crkvi. Budući da su u redovničkim skriptorijima nastajali i tekstovi za internu upotrebu u kojima se nije vodilo računa o ekonomičnosti (npr. *RZ*), teško bismo *ŠM* mogli izvoditi iz kojega takva skriptorija. I po tipu pisma (gotički kurziv) ona je mnogo bliža laičkim nego crkvenim skriptorijima: svojim općim dojmom prije nas podsjeća na pisarsku djelatnost koja je proizvodila isprave. Čak se budi sumnja: nije li *ŠM* namjerno tako pisana da bi mogla stati na jedan jedini list?

3.

Tekst *Šibenske molitve* ovako je transkribiran u suvremenu latinicu:

Oracio pulcra et devota ad beatam virginem Mariam

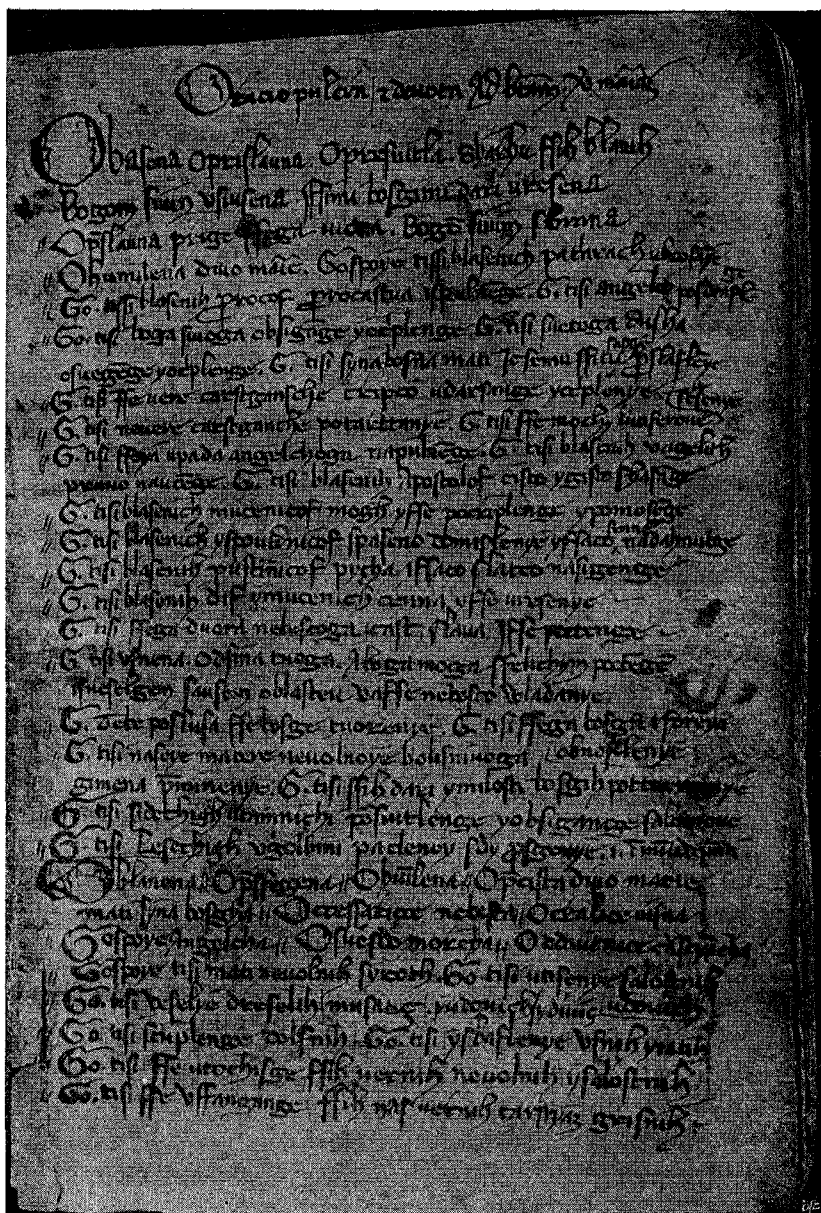
- (1) O blažena! O prislavna! O presvitla! Svarhu vsih blaženih
- (2) bogom živim uzvišena! S vsimi božjimi dari urešena!
- (3) O prislavna prije vsega vika! Bogom živim zbrana!
- (4) O umiljena divo Marije!
Gospoje, ti si blaženih patrijarah uprošanje.
- (5) Gospoje, ti si blaženih prorokov proročastva ispuštenje.
Gospoje, ti si anjelsko pozdravljenje.

²⁸ Premuda, *n. dj.*, str. 81.

²⁹ *Zadarski i Rašinski lekcionar*, za štampu priredio Milan Rešetar, Djela JAZU, knj. XIII, Zagreb 1894, str. V.

³⁰ *RZ*: 18,5 x 13,5 cm; *ZL*: 20 x 13,5 cm; *ŠM*: 20,5 x 14,5 cm.

- (6) Gospoje, ti si boga živoga obsijanje i okripljenje.
Gospoje, ti si svetoga duha
- (7) osvećenje i okripljenje.
Gospoje, ti si sina božna mati i k semu sfitu saznanje [i] proslavljenje.
- (8) Gospoje, ti si vse vere karstjanske kripko udaržanje i okripljenje.
- (9) Gospoje, ti si nevere karstjanske potartanje.
Gospoje, ti si vse moči Luciferove skušenje.
- (10) Gospoje, ti si vsega upada anjelskoga napulnjenje.
Gospoje, ti si blaženih vanjelist
- (11) pravo naučenje.
Gospoje, ti si blaženih apostolov čisto i jisto skazanje.
- (12) Gospoje, ti si blaženih mučenikov moč i vse pokripljenje i pomoženje.
- (13) Gospoje, ti si blaženih ispovidnikov spaseno domišljenje i vsako zbrano nadahnutje.
- (14) Gospoje, ti si blaženih pustinnikov pića i vsako slatko nasićenje.
- (15) Gospoje, ti si blaženih div i mučenic kruna i vse urešenje.
- (16) Gospoje, ti si vsega dvora nebeskoga čast, slava i vse počtenje.
- (17) Gospoje, ti si uznesena od sina tvoga a boga moga s velikim počtenjem
- (18) i s veseljem sa vsem oblastev va vse nebesko vladanje.
- (19) Gospoje, tebe posluša vse božje tvorenje.
Gospoje, ti si vsega božja tvorenja obnovljenje.
- (20) Gospoje, ti si našeje matere nevojnoje boliznivoga
- (21) jimena primiñenje.
Gospoje, ti si sih dari i milosti božjih potverjenje.
- (22) Gospoje, ti si sidećih u tamnici prosvitljenje i obsijanje salčenoje.
- (23) Gospoje, ti si ležećih v golbini paklenoj zdi proščenje — id est in mundo presenti.
- (24) O blažena! O prisvećena! O umilena! O pričista divo Marije,
- (25) mati sina božja!
O cesarice nebeska! O kraljice višna!
- (26) Gospoje anjelska! O zvezdo morska! O odvitnice karstjanska!
- (27) Gospoje, ti si mati nevojnih sirot.
Gospoje, ti si utišenje žalostnih udovic.
- (28) Gospoje, ti si veselje dreselih mužatic i udovic i divic.
- (29) Gospoje, ti si skupljenje dolžnih.
Gospoje, ti si izbavljenje uznih i jatih.
- (30) Gospoje, ti si vse utočišće svih vernih, nevojnih i žalostnih.
- (31) Gospoje, ti si vse ufanje svih nas vernih karstjan grišnih.

Sl. 1. Sibenska molitva (prva stranica)

- (32) Gospoje, ti si život i skrišenje vsih vernih tvojih i grišnih.
- (33) Gospoje, ti si pomočnica i kraljica vsih vernih, slabih i ne-
močnih.
- (34) Gospoje, ti si otvorenje vrat rajnih vsih tvojih vernih i želećih
i devotih.
- (35) Gospoje, ti si obraz i zarcalo vsih redovnikov i redovnic vsih
vernih.
- (36) Gospoje, ti si družbenica tebe želećih i počtovajućih vsih ver-
nih.
- (37) Gospoje, ti si strah i bojazan vsih duhov nečistih i vsih djaval
upadnih.
- (38) O blažena! O prisvećena! O umiļena! O pričista divo Marije,
- (39) moli za nas i vas pulk karstjanski sina božna, sina tvoga,
- (40) ki se prije sega vika od boga oca — id est a patre — na
nebesih brez matere
- (41) rodil, od nega se ni nigdar razdilil, v jedinstvi svetoga
- (42) duha s bogom ocem vazda pribival, voļov boga oca [po]
svetom
- (43) dusi v tvoje blaženo tilo se je vputil. S onov blaženov
pultev [v]
- (44) prisvećeni v teli v tom devet miseci pribival bog vićni,
- (45) jisti, ćlovik živi, pravi, vrimenni. Na konci deveta miseca
- (46) bog se i ćlovik se rodil s onovje blaženo[v]je pultev pri-
čiste beate Marije virginis.
- (47) Osmi dan blaženu karv hoti proliti.
- V onoj blaženov karvi
- (48) pulti prija svarhu sebe blaženo karšćenje, nam je pusti i
zapovidi.
- (49) V onoj blaženoj pulti bi laćan i žajan — id est sicut de sa-
maritana p... (?).
- (50) V onoj blaženov pulti bil i jil, v onoj blaženov pulti ... (?) dan.
- (51) V onoj blaženov pulti bi kupļen i prodan pro XXX-a argenteis.
- (52) Veruju, sinu božji, da si hotil prisvećenu tvoju prodati pult,
- (53) a vernih tvojih skupiti blaženov karvev, mukov i voļov.
- (54) Smartju od neprijateļa našega hoti nas skupiti.
- (55) Veruju, sinu božji, da si hotil blaženu pult tvoju ožalostiti,
- (56) a vernih tvojih slatkim darom milosti tvoje utišiti.
- (57) Veruju, sinu božji, da si hotil sa vsom pultju tvojem
- (58) za ljubav života našega umriti, a veličastvimi boštva tvoga
- (59) paklena vrata razbiti i svetih otac — id est sanctos patres
- (60) — svitlim darom milosti tvoje prosvitliti, vrata rajna nim
- (61) sa vsimi vernimi otvoriti, vernih tvojih kupno
- (62) s blaženov pultju tvojev hoti tretí dan od smarti na
- (63) život hoti skrisiti. Post dies XLa ad celum ascendens et
promittens spiritum sanctum mittere.³¹

U arhaičnim jezikom pisanoj ŠM i nakon svih komentara poneki stih ostaje nedovoljno jasan. Takav je npr.:

Gospoje, ti si našeje matere nevoljnoje boliznivoga jimena priminenje (red 20—21),³¹

koji ne razrješuje ni ovakva interpretacija:

»ti si izmjena (poboljšanje) žalosnog imena *naše nevoljne majke*«. ³²

Naravno, sve bi bilo lakše kad bismo znali tko je »naša majka«.

U okviru kršćanskog (osobito katoličkog) načina izražavanja izraz je *naša majka* dvoznačan. Sam tekst pokazuje da se za njim ne skriva Marija, pa valja prihvatiti drugu mogućnost; to je: Crkva. Nazivajući je »nevoljnom«, nepoznati autor ŠM bez sumnje izriče sud o krizi što je Crkvu zadesila u vrijeme nastajanja pjesme.

O kakvoj je krizi riječ, potvrđuju neka druga mjesta u ŠM. Autoru je molitve na umu nekakav idejni sukob. Ako se kao vrijeme postanka ŠM uzme čak posljednja moguća godina (tj. 1387), izlazi da prisutnost turske opasnosti u njoj ne treba očekivati. Bitka na Marici (1371) nije u našim tekstovima našla odjeka, a do kosovske bitke doći će tek 1389, dakle dvije godine poslije postanka latinske bilješke fra Pavla Šibenčanina, odnosno mnogo prije postanka zapisa ŠM. Uoči Kosova na tursku se prijetnju nije pomišljalo ni u najvišim feudalnim krugovima Ugarske i Hrvatske, o čemu svjedoči cjelokupna Sigismundova politika.

Pa ipak, u ŠM nalaze se ove rečenice:

Gospoje, ti si *vse vere karstjanske* kripko udaržanje i okripljenje.

Gospoje, ti si *nevere karstjanske* potartanje (red 8—9).

U opreci *vse vere karstjanske*: *nevere karstjanske* ističu se dvije okolnosti: univerzalnost (*vse vere karstjanske*) nasuprot neuniverzalnosti (sintagma *nevere karstjanske* ostaje bez atributa *vse*); oba člana opreke sadrže odrednicu *karstjanske*. U drugom je slučaju, dakle, riječ o nekoj herezi (»neveri«) koja se zove *karstjanskom*. Poznato je da su bogumili u Bosni, koji su bili i te kako važan suvremenik neznancima — autoru i zapisivaču ŠM, sebe nazivali »dobrim *krstjanima*«. ³³

³¹ Tekst ŠM navodi se prema transkripciji D. Malić, *n. dj.*, str. 87, 89, 91, 93. Originalni zapis ŠM dan je ovdje na sl. 1 i 2.

³² Štefanić, *n. dj.*, str. 376, bilj. 8; istakao J. V.

³³ *Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije*. Priopćio dr. Lj. Thallóczy, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. V, Sarajevo 1893, br. 1, str. 3—34 i br. 2, str. 175—229; usp. na str. 220: »koji se sami nazivahu 'dobrim Hrišćanima'«.

Uza sav svoj militantni stav prema spomenutoj herezi (kojoj je Marija »potartanje«, dakle uništenje) ŠM ne ostaje na toj općoj konstataciji.

Već je Milošević uložio uzaludan napor da u ŠM »razbistri značenje nekih izraza, koji su... s dogmatičkoga gledišta nešto nejasni.«³⁴ Budući da takva analiza nije svrha ove rasprave, zadržat ćemo se samo na nekoliko značajnijih tvrdnji ŠM.

Prva je od njih:

Gospoje, ti si blaženih *vanjelist pravo naučenje* (red 10—11).

Poznato je da se upravo bogumilima predbacivalo kako ne primaju cijelu Bibliju, pa da i prihvaćene dijelove pogrešno interpretiraju. Postoje i drugi tekstovi koji o tom govore, npr. *Obred pri odricanju Bogumila od jeresi i prelaženju na pravu vjeru*,³⁵ gdje se kaže (u prijevodu s grčkoga):

Tihika, ... koji je i druge božije knjige patvorio i krivo tumačio, napose pak cijelo evanjelje po Mateju i sve izreke o Bogu ocu i još o svetom Duhu krivo tumačeći svodio na svoga duhovnoga oca, te tako slavu božiju prenosio na smradne osnivače njegove sopstvene jeresi, — anatema ga bilo!³⁶

Jedan je od prigovora bogumilima bio da dijele Trojstvo. ŠM inzistira upravo na njegovoj nedjeljivosti:

... O pričista divo Marije, moli za nas i vas pulk karstjanski sina božna, sina tvoga, ki se prije sega vika od boga oca — id est a patre — na nebesih brez matere rodil, od *nega se ni nigdar razdilil*, v jedinstvi svetoga duha s bogom ocem *vazda pribival* ... (red 38—42).

Važan je bio i prigovor da bogumili ne vjeruju u uskrsnuće tijela. ŠM moli:

... vernih tvojih kupno s blaženov pultju tvojev hoti tretí dan od smarti na život hoti skrisiti ... (red 61—63).

Napokon, u tom nizu protubogumilskih stavova ŠM možda je najvažnija njezina osnovna namjera: veličanje Marije, a bogumili su odbacivali upravo Marijin kult.

Osim svjedočanstava o crkvenim i dogmatskim oprekama nalaze se u ŠM i neki elementi za koje bismo mogli pretpostaviti da se odnose na prilike u prvoj polovini 14. stoljeća. Rečeno je da »od samog početka pismenosti Bosna je zemlja *patarena*«,³⁷ a nastoja-

³⁴ Milošević, *n. dj.*, str. 590.

³⁵ Thallóczy, *Prilozi ...*, *n. dj.*, str. 221—229.

³⁶ Thallóczy, *Prilozi ...*, *n. dj.*, str. 222.

³⁷ Herta Kuna, *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, knjiga I (Srednjovjekovna književnost i hrvatska književna tradicija), Svjetlost, Sarajevo 1974, predgovor, str. 14.

njima feudalne bosanske države da se opre utjecaju ugarskih vladara i papa znatno je pomagala »crkva bosanska«. ^{37a} U osvjet 14. st. jačaju Bričbirski knezovi (Šubići), koji se smatraju oponentima bogumilstvu, a pogibija jednoga od njih (Mladena I) pripisivala se »hereticima«. ^{37b} U takvim povijesnim prilikama moglo bi se tražiti objašnjenje mjestu u *ŠM*:

Gospoje, ti si izbavljenje uznih i *jatih* (red 29),
gdje *jati* znači 'uzeti', tj. 'zarobljeni'. Vjerojatno je tek opća napomena izrečena stihom:

Gospoje, ti si utišenje žalostnih *udovic* (red 27).
To se gotovo doslovce ponavlja u idućem stihu (gdje je kontekst proširen, riječ *utišenje* nadomještena je gotovo sinonimnom riječju *veselje*, ali se ponovno spominju *udovice*):

Gospoje, ti si veselje *dreselih* mužatic i *udovic* i *divic* (red 28).
To *dreselih* (= žalosnih) možemo razumjeti tek ako pretpostavimo tugovanje svega ženskog roda u sredini iz koje je *ŠM* potekla: tugovanje *udovica* za muževima, tugovanje *udatih žena* («mužatic») za supruzima i djevojaka za braćom što su ih napustili; oboje upućuje na prilike o kojima je bila riječ.

Izvorište *ŠM* (iz kojeg je možda tek u svojoj prvobitnoj, danas nepoznatoj verziji potekla) možemo tražiti u sredini koju je karakteriziralo ovo: franjevačka aktivnost, kult Marije, protubogumilski stav, nemirne prilike.

4.

Na samom početku zanimanja za *ŠM* Milošević je razabrao da se pjesma dijeli u četiri odsječka, od kojih prva tri »počinju skoro s jednakim usklikima: O blažena, o prislavna, o presvitla, o posvećena divo Marijo.« ³⁸ Do ponavljanja invokacije moglo je, čini se, doći naprosto radi stilskeg efekta, ali dojam o postojanju četiri odsječka zapisivač je i grafijski istakao: svaki od njih počinje inicijalom. Interpretatori *ŠM* nakon Miloševića s nepravom su dosta zanemarili njegovo zapažanje te se općenito drži da je *ŠM* ipak nastala u jednom dahu.

Četiri inicijala ne pružaju nikakve osnove za dalje zaključke: zapisivač ih je mogao primijeniti da na taj način — pretpostavimo — odrazi svoj dojam o diobi pjesme koja mu se nametala sadržajem.

^{37a} *Historija naroda Jugoslavije*, knj. I, Školska knjiga, Zagreb MCMLIII, str. 563—572.

^{37b} *Historija naroda Jugoslavije I, n. dj.*, str. 571.

³⁸ Milošević, *n. dj.*, str. 585.

Inicijalima zacrtanu podjelu, međutim, prati izvanredno važna pojedinost: nagomilani vokativni likovi *gospoje* skraćeni su u G. ili Go. To se kraćenje prvi put javlja tek u 5. redu, a u prethodnom je primijenjen potpuni lik:

4. O humilena diuo ma(ri)e. Gospoye ti ssi blasenich pat(ri)arach ubrosa(n)ye.

Drugi odsječak pjesme također sadrži vokativno *gospoje*, a na početku tog odsječka i opet nema kraćenja vokativnog lika:

26. Gospoye Angel[s]cha...

27. Gospoye ti si mati neuolnih syroth. ...

Taj čudni postupak dopušta da se zaključi kako je svaki pojedini odsječak — prije nego što je ušao u kompoziciju — bio napose oblikovan (čak i s obzirom na ekonomičnost pisanja).

I primjena stilskih postupaka unutar pojedinih odsječaka pokazuje neravnomjernost.

U prvom odsječku nakon invokacije (red 1—4) dolazi tekst (red 5—23) u kojem su ritmotvorni elementi posve pravilno raspoređeni: na počecima manjih cjelina stoji vokativ *gospoje*, a na njihovim završecima glagolska imenica. Tako je prvi odsječak nedvojbeno organiziran u stihove.

U drugom odsječku nakon invokacije (red 24—26) slijedi tekst (red 27—37) koji se također raspada u manje cjeline, pa i one započinju vokativom *gospoje*, ali im završeci više nisu glagolske imenice, nego genitivi množine imenica, odnosno pridjeva: *sirot, udovic, divic, dolžnih, jatih*... Dojam o rimovanju tu je slabiji.

Nakon treće invokacije (red 38) dolazi tekst (red 39—63) u kojem više nema početnog ponavljanja iste riječi (iako se tendencija takvu ponavljanju javlja: »V onoj blaženoj puliti« i »Veruju, sinu božji«), a nema ni dosljedno provedene rime. Osim toga, u početnom dijelu trećeg odsječka (red 38—51) Marija se samo zativa, a zatim se — u trećem licu — govori o Kristu; u završnom pak dijelu tog odsječka i nadalje je riječ o Kristu, ali se on izravno oslovljava (s trećeg se lica prelazi na drugo). Taj se treći dio pjesme, dakle, doista sastoji od dviju oštro odjeljenih cjelina.

Tako u *ŠM* raspoznavamo četiri dijela. U prva dva riječ je o Mariji, koja se kiti nizom metafora. U prvom dijelu metafore su pretežno evanđeoske: Marija se dovodi u vezu s likovima iz zagrobnog svijeta, a od toga se odstupa samo pri kraju tog dijela. U drugome, naprotiv, kao metafore služe ovozemaljska bića, a tek se na kraju spominju neka što pripadaju »drugome svijetu«, i to negativna (nečisti duhovi i đavli). Treći dio sažeto govori o Kristovu utjelovljenju i smrti, a četvrti varira istu temu, ali na način molitve *Credo*.

Tako izlučeni odsječci *ŠM* upućuju na zaključak da se teško može govoriti o jedinstvenom nadahnuću pjesme, čak i kad se po-

de od tematskoga kriterija. Poetička su načela najbolje primijenjena u prvom odsječku, a dalje sve jasnije iščezavaju. Stoga bismo smjeli zaključiti da je nepoznati autor ŠM (kojega nipošto ne bi bilo dobro poistovjetiti sa zapisivačem danas poznate verzije!) samostalno komponirao najprije prvi odsječak, a zatim (jednako se služeći tuđim tekstovima) nadopunjavao pjesmu sve manje obrađujući naknadno dodane dijelove.

5.

ŠM kakva se sačuvala sastavak je koji — uza svu tematsku heterogenost — zbunjuje svojom čudnom logičnošću. Jedna jedina ruka dosljedno je organizirala tekst u redove, sjedinjujući tako sve njegove proturječnosti: latinski naslov, hrvatske stihove (u koje je uključeno nekoliko latinskih objašnjenja) i mnogo grešaka u hrvatskom tekstu. Milošević je mislio da greške u zapisu nisu uključene stoga da ne bi »popravci kvarili vanjsku estetiku lista i pisma« te tako obarali tržišnu vrijednost zapisa;³⁹ no onda nije jasno zašto je u redovima 7 i 13 naknadno dodana po jedna riječ (koje su se i najteže dešifrirale). Već je to dovoljno da se zaključi kako je zapisivač (i to sam!) usporedio prijepis s predloškom, uočivši dvije krupnije greške; one sitne, naravno, nije uspio identificirati, ali se i na njih odnosi uputa što je na kraju kodeksa dana za sve moguće slovne greške: »Si vis delere literas de aliqua carta. Accipe...«⁴⁰

Za latinicu ŠM jasno je rečeno da većinom svojih slova »pokazuje tipične osobine gotičkog kurziva, ali upotreba pojedinih njihovih oblika nije ujednačena.«⁴¹ Polazeći od Miloševićeva uzgrednog upozorenja,⁴² D. Malić potanko navodi o kojim je slovima riječ;⁴³ zadržat ćemo se na nekima od njih: *b*, *l*, *h*, *d*, *a*.

Slika 3. pokazuje dvojake oblike tih slova u ŠM, a za usporedbu dodani su i njihovi oblici iz domaćih izvora 14. st., i to pisanih knjižnom gotičkom minuskulom (*RZ*, *VHM*), odnosno kancelarijskim gotičkim kurzivom (*Tvrčkova isprava*).

Već je ustanovljeno da je zapisivač ŠM na drugoj stranici svojeg zapisa manje primjenjivao minuskulne oblike spomenutih slova; upotrebljava slova »sitnija, izduženija, mirnijih poteza«;⁴⁴ moglo bi se dodati da je tu uglavnom napustio unošenje minuskulnih

³⁹ Milošević, *n. dj.*, str. 583.

⁴⁰ Milošević, *n. dj.*, str. 583.

⁴¹ D. Malić, *n. dj.*, str. 95.

⁴² Milošević, *n. dj.*, str. 588.

⁴³ D. Malić, *n. dj.*, str. 95–96.

⁴⁴ D. Malić, *n. dj.*, str. 95.

	RZ		VHM		ŠM		Tvrtkova isprava	
b:	b	b	b	b	b	β	β	β
l:	l	l	l	l	l	ℓ	ℓ	ℓ
h:	b	b	b	b	h	β	ℓ	β
d:	o	o	o	o	o	θ	θ	θ
a:	a	a	a	a	a	a	a	a

Sl. 3. Usporedba nekih slova u latiničkim spomenicima: RZ — *Red i zakon sestara dominikanki u Zadru* iz god. 1345. (izvor: Premuda, n. dj. [v. bilj. 3], str. 86); VHM — *Vatikanski hrvatski molitvenik* 14. st. (izvor: Fancev, n. dj. [v. bilj. 14]); ŠM — *Šibenska molitva*; Tvrtkova isprava — isprava bana Tvrтка za Dubrovačku republiku, 14. III. 1356, Državni arhiv, Dubrovnik (izvor: Novak, *Latinska paleografija*, n. dj. [v. bilj. 74], str. 250)

slovnih oblika. No čestota jednih i drugih oblika može se promatrati i s obzirom na ustanovljena četiri odsječka ŠM, što daje ovakve čestotne podatke:

Odsječci	b		l		h		d		a	
	b	β	l	ℓ	h	β	o	θ	a	
I	21	6	22	19	13	17	13	3	9	93
II	4	5	12	10	15	36	17	—	1	45
III	9	15	11	27	1	7	17	1	2	60
IV	—	9	6	14	3	13	11	2	4	40

Time se nameće zaključak da je zapisivač izrazitu prednost davao minuskulnom *d* i kurzivnom *a*; to je bilo u skladu s težnjom da se rukopis pojednostavni.

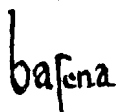
No za ostala tri slova opaža se ovo: jasna prevaga minuskulnoga oblika (za *b*, *l*) ili gotovo ravnopravan odnos obaju oblika (za *h*) u I. odsječku, ali i brojčana prednost kurzivnih oblika u IV. od-

sječku. To je znak da je zapisivač u toku pisanja napuštao minuskulu i opredjeljivao se za kurziv.

Želimo li otkriti što ga je na to nukalo, valja nam razmotriti odnos minuskulnog i kurzivnog *a*. Minuskulno je *a* u svakom odsječku pjesme u izrazitoj manjini prema kurzivnome. Samo postojanje minuskulnog, »dvotrbušastog« *a* Milošević je uočio kao problem, ali ga je odviše jednostavno riješio; treba ga objasniti, misli on, tako da »pisac hrvatskog teksta nije imao stručne obuke u pisanju«. ⁴⁵ No valja istaći da u kasnijoj bilješci (iz god. 1387), svakako spontano pisanoj, toga »dvotrbušastog« *a* nema. ⁴⁶

Minuskulno, »dvotrbušasto« *a*, začudo, u prva se tri reda zapisa *ŠM* javlja čak 7 puta (od ukupno 16). Taj nam podatak omogućuje da ustvrdimo kako se zapisivaču nametao neki poticaj, koji je ispočetka nekritički slijedio, ali ga se u daljem pisanju uspio otreći, podliježući mu tek poneki put. Taj bi poticaj mogao biti: predložak pisan knjižnom gotičkom minuskulom.

Stoviše, zanemarimo li inicijal (koji jest važan za grafijsku analizu, ali ne u ovom kontekstu), prva riječ hrvatskoga teksta (*b[1]asena*) pokazuje izrazitu tendenciju minuskuli: u njoj je primijenjeno minuskulno *b* i (čak dvaput!) »dvotrbušasto« *a* (sl. 4).

Sl. 4. Riječ *b[1]asena* u *ŠM* (red 1)

Takva koncentracija minuskulnih slovnih oblika (i to na samom početku teksta) neće se u *ŠM* više ponoviti, a to dovoljno govori samo za sebe.

Dok tako s obzirom na mala slova postoji dihotomija kojoj se izvor naslućuje, zapisivač *ŠM* pokazuje neku čudnu nedosljednost u pisanju velikih slova. Najbolje se ona može pratiti na primjeru velikoga *G*, koje se mnogo puta javlja. Kao što se razabire iz primjera (sl. 5), veliko slovo *G* zapisivač izvodi na više načina: od iz-

Sl. 5. Veliko slovo *G* u *ŠM*

razito kaligrafskog oblika koji podsjeća na inicijal do posve pojednostavnjena duktusa koji gotovo prelazi u brojku 6. Uzme li se u obzir pretežni kurzivni karakter zapisivačeva pisma, može se zaključiti da mu je najbolje odgovarao posljednji, pojednostavnje-

⁴⁵ Milošević, *n. dj.*, str. 588.

⁴⁶ Milošević, *n. dj.*, str. 588.

ni oblik velikog slova G. Nedosljednost u njegovu izvođenju, dakle, treba — i opet — objasniti zapisivačevom težnjom da nešto oponaša; drugim riječima: da (čas uspješnije, čas manje uspješno) oponaša kaligrafski izvedeno slovo G što se nalazilo u latiničkom predlošku.

Na isti bi se način moglo objasniti i što »dva puta na početku riječi, očito u funkciji velikog slova, dolazi i tzv. okruglo, uncijalno s (S), prvi put s potpuno zatvorenim lukovima, tako da nalikuje brojci 8, a drugi put s gotovo zatvorenim lukovima«⁴⁷ (sl. 6). Taj

Sjajbu *Sonof*

Sl. 6. Veliko slovo S u ŠM (red 1 i 43)

oblik slova potpuno odgovara onome što se upotrebljavalo u knjižnoj gotici (sl. 7).

S iug in tosinam
S iuerit in tosinā habeat
 unq̄sq̄ nūcā v̄p̄ra. bigia
 quinq̄. ⁊ angarinos acci. ⁊ de
 suo sallario p̄ soluat equos.
 De Rag. almisii. spaletum.
 Cragunum.
S iuerit almisii. spale
 tum. Cragunum. habeat
 unq̄sq̄ nūcā lignū ⁊ angara
 nos ⁊ v̄p̄r sex. acci.
 De Rag. iudiam.

Sl. 7. Liber statutorum civitatis Ragusii, god. 1348—1358, Državni arhiv, Dubrovnik (izvor: Novak, *Latinska paleografija*, n. dj. [v. bilj. 74], str. 236)

⁴⁷ D. Malić, n. dj., str. 95.

Postoje, dakle, jasni znaci da je zapisivač *SM* bio pod grafijskim utjecajem predloška koji je bio pisan knjižnom gotičkom minuskulom. Takav se predložak nameće i zbog zapisivačeva očigledno slabog poznavanja hrvatskog jezika. No to ne znači da je latinički predložak morao biti jedina verzija u kojoj je *SM* ikada postojala.

Ako je, dakle, predložak danas poznatoj verziji *SM* bio pisan latinicom, možemo njime objasniti jedan dio prepisivačevih grubih grešaka. D. Malić s pravom piše:

»Primjer **veličastvimi* (graf. *uelicastiuiim!*) 58 nesiguran je jer je pogrešno napisan, ali vjerojatnije je da ga treba čitati tako, a ne kao instrumental singulara *veličastvom*.«⁴⁸

Postavlja se vrlo jednostavno pitanje: Kako je bilo moguće da zapisivač danas poznate verzije *SM* završetak *-iimi* prenese kao *-iuiim?*

Dopustimo li za njega da je bio stranac (možda: Talijan) nedovoljno vješt hrvatskom jeziku, možemo uzeti da je bolje poznavao leksičko blago nego gramatički sustav našega jezika. I doista: greške kao što je opisana čini on osobito u gramatičkim morfeimima.

Da bismo ih objasnili, moramo uzeti da on zbilja nije prepisivao ni s glagoljice, ni s ćirilice (bosančice), već s latinice, i to (kao što je već nagoviješteno) s gotičke minuskule. To je pismo — uza svu svoju kaligrafičnost — bilo dosta nečitko, a takvim su ga činila osobito slova: *i*, *u*, *n*, *m*. Ona su se sastojala od kombinacija jedne jedine uspravne linije (tzv. *i*-crte) koja je — jedanput zapisana — značila *i*, dvaput ponovljena — *u* ili *n*, triput — *m*. Stoga je svaka od kombinacija tih slova mogla imati nekoliko interpretacija, od kojih je u navedenom slučaju zapisivač pri dešifriranju izabrao pogrešnu.⁴⁹

No pogreška mu se mogla omaći i tako da je netočno izbrojao *i*-crte. U primjeru *živim* 3 (grafija: *siuim*) kritični se segment riječi (*-iuiim*) sastojao od sedam uzastopnih *i*-crta, pri čemu je zapisivač lako mogao pogriješiti. I doista, jednom ih je »nabrojao« samo šest te zapisao: *živin* 2 (grafija: *siuin*).

Pogrešno brojanje *i*-crta u predlošku izvor je i greški *p(ri)suegemu* 52, što D. Malić s pravom čita *prisvećenu*. S istim je pridjevom, međutim, došlo do velike zbrke u redu 44. Segment teksta (u izvornoj grafiji) glasi:

⁴⁸ D. Malić, *n. dj.*, str. 138.

⁴⁹ O nečitkosti spomenutih kombinacija usp. na sl. 8 primjere u redovima 3, 9, 10.

O Agospodinu cida usgru
 vich usuah uslutime.
 S oshadi usbau dutu mo
 u odult nepravednih.
 ied usicha usich S to da
 lce tebi u sto prilozice
 tebi cha usichu latguuu.
 S anle silnoga usoblene
 kugzomu pulstignini
 O ime meu iere igalost

Sl. 8. Vatikanski hrvatski molitvenik (izvor: Fancev, *n. dj.* [v. bilj. 14])

S onof blasenof pulteu p(ri)suegemi f teli f tom...

D. Malić daje ovakvo čitanje:

S onov blaženov pultev [v] prisvećeni v teli v tom..., pa nakon rekonstrukcije prijedloga *v* (kojega nema u zapisu *SM*) pridjev *prisvećeni* valja shvatiti kao atribut imenice *telo*. Druga je pak mogućnost (bez rekonstrukcije prijedloga) da je *p(ri)suegemi* atribut imenice *pult* (koja bi tada imala dva atributa, jedan preponiran [*blaženov*] i jedan postponiran [*prisveće...*]), kao što je u primjeru: blaženu pult tvoju 55). Stoga možemo uzeti da se iza grafije *p(ri)suegemi* krije lik *prisvećenu* latiničkog predloška, tj. pridjev u instrumentalu jd. ž. r. s gram. morfemom *-u*, za koji smijemo pretpostaviti da je bio u komplementarnoj distribuciji s morfemom *-ov*.

6.

Protubogumilski stav *SM* navodi nas na pomisao da je ona mogla nastati kao vjerski tekst koji je služio za potiskivanje bogumilstva i za afirmaciju katolicizma. Ako je tako, valjalo bi dopustiti da je neka njezina izgubljena verzija mogla biti pisana grafijom koja se u bogumilstvom zahvaćenoj Bosni najviše upotrebljavala, tj. zapadnom ćirilicom, bosančicom.

U vezi s tim i radi lakšeg snalaženja uvest ćemo posebne nazive: verzija *lat2* (za sačuvani tekst *ŠM*), verzija *lat1* (za gotičkom minuskulom pisani neposredni predložak verzije *lat2*) i verzija *bos* (za predmnijevani bosanički prapredložak *ŠM*).

Ispitivanju pretpostavke o bosaničkom prapredlošku *ŠM* (o verziji *bos*) ostaju na raspolaganju samo podaci koje pruža sačuvani zapis *ŠM* (verzija *lat2*).

Naravno, u tom slučaju moramo uzeti da je verzija *bos* prethodila verziji *lat1*. Bosaničku bismo verziju mogli dokazati jedino ako ustanovimo da su se neke pojave, pa čak i greške, nastale uslijed transkripcije iz bosančice u latinicu (iz *bos.* u *lat1*), prenijele i u sačuvani zapis *ŠM*.

Nema nikakve sumnje da je zapisivač *ŠM* (verzije *lat2*) dobro poznao latinski jezik, pa i preko njega preuzimao grčke posuđenice. Istraživači se nisu nimalo kolebali kako da transkribiraju latinske riječi *virginem* (naslov) i *arge(n)teis* 51. No primjeri *angel[s]choga* 10, *va[n]geli[s]th* 10 prenijeti su kao *anjelskoga*, *vanjelist*. Do zaključka da se »pod utjecajem grčke i latinske grafije bezizuzetno piše *g* za *j* od grč. *g'* (lat. *g*)«⁵⁰ moglo se doći stoga što se *g* piše i za *j* drukčijih postanja.

Čakavski izgovor grčkoga *g'* mogao je biti tek polazište za obilnu upotrebu grafema *g* (= *j*). Potpuno je protiv grčkog, latinskog i talijanskog načina pisanja što se ta grafija javlja u primjeru *dgaua*l ('djaval') 37 (grč.: *δίαβολος*, lat.: *diabolus*, tal. *diavolo*).

Da bismo objasnili kako je do te grafije došlo, valja — u nesustavnoj latinici *ŠM* — ustanoviti preciznost koja postoji. Riječ je o nastojanju da se jasno razlikuju skupovi fonema *j + V* (= vokal), odnosno *ij + V*. Dok *RZ* još ne čini nikakve razlike (*primglenia* 'primljenja': *NAipria* 'najprija'),⁵¹ *ŠM* nastoji biti vrlo precizna. U njoj grafijska kombinacija *i + V* u načelu znači skupinu fonema *ij + V* (koja se može izraziti i grafijskom kombinacijom *ig + V*: *marie*, *ma(r)ie*, *nepryatela*, *pat(ri)arach* || *obsigange*, *p(ri)ga*),⁵² skupina fonema *j + V* izražava se⁵³ u načelu grafijskim kombinacijama *y + V* ili *g + V*. Dok bismo grafem *y* s takvom funkcijom dosta lako objasnili,⁵⁴ ne vidi se čemu treba pripisati *g* (= *j*) koje stoji pred vokalima ne samo prednjeg nego i stražnjeg reda (*i*: *bosgih* 'božjih' 21; *e*: *ueselgem* 'veseljem' 18 — *a*: *carstgan[s]che* 'karstjanske' 8; *u*: *Werugu* 'veruju' 52).

⁵⁰ D. Malić, *n. dj.*, str. 131.

⁵¹ Premuda, *n. dj.*, str. 85.

⁵² Primjeri iz D. Malić, *n. dj.*, str. 131.

⁵³ Osim izuzetka: *pottuerienye* 21.

⁵⁴ I to na taj način da je neuposlono latinsko slovo *y* dobilo posebnu funkciju.

Zapadna se ćirilica (bosančica) odlikuje obilnom upotrebom slova *đerv* (ћ),⁵⁵ koje je baš u prvoj četvrtini 14. st., »i to upravo u diplomatskim spisima«, pored glasovne vrijednosti *đ* (kojem odgovara čak. *j*) dobilo vrijednost *ć*.⁵⁶ S tim u vezi valja posebno istaći jedan niz grafema iz *SM*. Prema rezultatima D. Malić,⁵⁷ grafija *g* stoji za foneme *g*, *ć*, *j*. U glagoljici do takve grafijske ambivalentnosti ne dolazi; ona poznaje grafeme: **Г, Ш, ПР** i u njoj nema takva ambivalentnoga grafema koji bi istovremeno značio *ć* i *đ* || *j*. Naprotiv, bosančica (u kojoj r također ne znači sva tri fonema) ipak može objasniti odakle spomenuta pojava u *SM*. U njoj je **ћ** dvoznačno, pa s vrijednošću *ć* dolazi osobito u prezimenima, a s vrijednošću *đ* (= čak. *j*) upotrebljavalo se osobito u riječima kao što su **ЄВАНЬГЄЛИЄ, АНЬГЄЛЬ**, koje su se pisale i **ЄВАНЬБЄЛИЄ, АНЬБЄЛЬ**. Bosaničko r pisar verzije *lat 1 SM* bez sumnje je znao prenijeti latiničkim *g*. No dubletnosti **ЄВАНЬГЄЛИЄ** || **ЄВАНЬБЄЛИЄ, АНЬГЄЛЬ** || **АНЬБЄЛЬ** poticale su ga da i **Г** (*j*) prenese kao *g*. Napokon, istovjetnost bosaničkoga znaka (**Г** = *j* i **Г** = *ć*) nukala ga je da **Г** — i s drugom glasovnom vrijednosti — na isti način transliterira.

Dubletnost kakva se susreće u latiničkoj *SM* potpuno će se razviti u zapadnoj ćirilici kasnijeg vremena. Tako u *Libru od mnozijekh razloga* (1520)⁵⁸ postoji **ГОСПОЮ** i **ГОСПОБА, МЕЮ** i **МЄБ8** i sl. Grafiju *Werugu* ('veruju') posve možemo protumačiti alternativnim likom **МЄБ8**.

Osim toga obogaćenja glasovne vrijednosti latiničkoga grafema *g* per analogiam moramo dopustiti mogućnost da je pisara verzije *lat 1* — unatoč vjerojatno dobru poznavanju bosančice — mogla impresionirati posve slučajna sličnost slova u jednom i u drugom pismu. Za fonem *ć* on osim grafema *g* upotrebljava još i grafemske kombinacije: *ch*, *çh*, *gh*.⁵⁹ Iako za prve dvije možemo opaziti istovjetnost s analognima iz latinske ili talijanske grafije (*ch*), svima je trima zajednički grafem *h*. Zanimljivo je napomenuti da se u bosanskim ispravama oko sredine 14. st. upotrebljava slovo *đerv* kojem gornja, vertikalna crta nije uvijek (ili nije dovoljno jasno) presječena horizontalnom ukrasnom crticom, a to slovu daje oblik koji podsjeća na latiničko *h* (sl. 9).

⁵⁵ Petar Đorđić, *Istorija srpske ćirilice*. Paleografsko-filološki prilozi, Zavad za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd (1971), str. 133.

⁵⁶ Đorđić, *n. dj.*, str. 137.

⁵⁷ D. Malić, *n. dj.*, str. 101, tabela II.

⁵⁸ Milan Rešetar, *Dubrovački zbornik od god. 1520*, Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knj. C, Filozofski i filološki spisi, knj. 24, Beograd 1933, str. 190.

⁵⁹ Kao što pokazuje D. Malić, *n. dj.*, str. 100, tabela I.

Sl. 9. Slovo *h* u prezimenima *Terčić*, *Dukoević*, *Dobrovoeivić*, *Hrvatinović*; isprava kneza Vladislava, kneginje Jelene, bana Tvrtka te brata mu Vuka, izdana na Suhoj na Prozračci knezu Vlatku Vukoslaviću (oko god. 1353) (izvor: Thallóczy, *Istraživanja...*, n. dj. [v. bilj. 61], sl. 7).

ŠM doista sadrži mnogo nekorektnih zamjena pojedinačnih slova koje se ne mogu objasniti latiničkim predloškom. To su npr.:

- a) o mjesto u: *sino* 55 (pored: *sinu* 52, 57);
- b) n mjesto i ('j'): *c sena* 7, 39 (pored: *bosga* 19, *bosgha* 25);
- c) c ('k') mjesto v: *c semu* 7;
- d) h mjesto v: *Sharhu* 1, *duhoh* 37, *lubah* 58 (pored: *carueu* 53, *Mucof* 53 i sl.);
- e) n mjesto ž: *blaneo* 50, *blanenof* 50 (pored: *blasenoy* 49, *blasenof* 51).

Obilje pisarskih grešaka navelo je istraživače ŠM da ih u suvremenoj transkripciji poprave te tako dobiju pročišćen tekst. No tek je D. Malić naslutila mogućnost da se iza poneke greške krije zanimljiv jezični podatak; za razliku od Milčetića, ona npr. pretpostavlja da grafija *bosna* (pored: *bosga*) dopušta dvojaku tvorbu pridjeva od imenice *bog*: sufiksom *-an* (*božan*) pored sufiksa *-j* (*božji*).⁶⁰

Greške što postoje u verziji *lat2* otvaraju mogućnost da se izvuku znatni zaključci i s obzirom na postojanje verzije *bos* i u pogledu pisma kojim je mogla biti pisana.

U tekstu ŠM javlja se sintagma *sinu božji*, u kojoj je vokativ imenice dvaput zapisan korektno (*sinu* 52, 57) i jedanput pogrešno (*sino* 55). Ta bi se greška posve lako mogla pripisati nepažnji zapisivača ŠM (verzije *lat2*), kad se isti tip greške (o mjesto *u*) ne bi dosta često javljao u bosančicom pisanim tekstovima vremena koje je vrlo blizu vremenu postanka ŠM. U ispravama bosanske provenijencije⁶¹ nalazimo ovakve greške: ЖОПАНЬ 403 ('župan'), ДРОГО 406 ('drugo'), ТОМО 406 ('tomu'), СКАРИѠС(К)ОМО 407 ('skarioskomu') i sl. Podrijetlo toj vrsti grešaka moramo tražiti u načinu pisanja bosaničkoga ligaturnog *š*. Čini se da se to slovo pisalo tako što se najprije izvelo *o*, kojem su se zatim na vrhu dodavale rašlje.⁶² Greška se očigledno javljala tako da je pisar sporadično za-

⁶⁰ D. Malić, n. dj., str. 142.

⁶¹ Dr Ljudevit pl. Thallóczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje kormendskog arhiva*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. XVIII, Sarajevo 1906, oktobar-decembar, str. 401—444. Broj uz primjer znači stranicu u toj Thallóczyjevoj radnji.

⁶² Takav slijed duktusa upravo će u bosaničkim tekstovima potkraj 14. i na početku 15. st. uroditi slovom koje »nije potpuna ligatura nego svojevrsan digram« (Đorđić, n. dj., str. 159), tj. takvim gdje kružić i rašlje nisu spojeni. Usp. sl. 10.

Atyde

Sl. 10. Slovo *8* u vezi *da mu se*; isprava banice Jelisavete i bana Stjepana Kotromanića, izdana knezu Vukcu u Ribićima (god. 1323—1331) (izvor: Thallóczy, *Istraživanja...*, n. dj. [v. bilj. 61], sl. 5).

boravljao dodati rašlje. Za grešku *sino* (iz *SM*) mogli bismo pretpostaviti da je nastala tako što je pisar verzije *lat1* dosljedno prenio bosančicom pogrešno zabilježeni lik *ČINO*, a zapisivač verzije *lat2* nije to popravio (jer i nije znao popraviti).

Prateći isti trag, mogli bismo na drukčiji način objasniti i pojavu pseudodublete *božna* (pored: *božja*). Kao što svjedoče već spomenute bosaničke isprave,⁶³ taj se pridjevski lik mogao bilježiti grafijom БОЖИА.⁶⁴ U bosančici je razlika između slova *i* i *n* bila minimalna: zajedničke su im bile dvije uspravne crte, a razlikovao ih je samo horizontalan, odnosno kos položaj spojnice (sl. 11). Iako

КНЕТИНА

Sl. 11. Slova *N* i *И* u riječi *knegina*; isprava i izvor kao za sl. 9. pisaru verzije *lat1* moramo dopustiti dobro poznavanje hrvatskog jezika i bosaničke grafije, ipak je sličnost bosaničkih slova *i* i *n* (tj. *И* i *N*) doživljavao tako sugestivnom da mu se omaška lako potkrala.

No zamjena *i* sa *n* nalazi se samo u spomenutom pridjevu, i to jedino u njegovu obliku na *-a*.⁶⁵ Čini se da je pisara verzije *lat1* u grešku vodilo svojevrsno pogrešno etimologiziranje: njegova se grafija *bosna* (*bofna*) podudarila s grafijom imena zemlje na koju je, prepisujući molitvu, često mogao misliti: Bosne.

Već je ovaj primjer dovoljan da se istakne kako su pisara verzije *lat1* i slučajne sličnosti grafema u poznatom, ali ipak manje upotrebljavanom pismu navodile da takve grafeme nekorektno zamjenjuje drugima u pismu kojim je dobro vladao (tj. u latinici).

Teško bismo mogli zamisliti da je pisar *lat1* poznao samo jedan tip tadašnje latinice (samo knjižnu gotičku minuskulu ili samo gotički kurziv). Čak ni skriptori-profesionalci, kojima je prepisivanje crkvenih knjiga kaligrafskom goticom (minuskulom) bilo svakodnevni posao, zacijelo nisu bili nesposobni da se — npr. u privatne svrhe — posluže ležernijim poslovnim, tj. kurzivnim pismom. Stoga smijemo uzeti da su pisara verzije *lat1* pojedina bosanička slova podsjećala na slova iz jednoga ili drugog tipa gotice.

⁶³ Thallóczy, *Istraživanja...*, n. dj.

⁶⁴ Tako nalazimo (Thallóczy, *Istraživanja...*, n. dj., str. 406): БОЖИИ 'božjoj'.

⁶⁵ Pored dubletnoga *božna* (*bosna* 7, 39) i *božja* (*bosga* 19, *bosgha* 25) on piše samo: *božji* (*bosgi* 52, 55, *bosghi* 57), *božje* (*bosge* 19), *božjih* (*bosgih* 21), *božjimi* (*bosgimi* 2).

Pogreška *k semu* (grafija: *cfemu*) 7⁶⁶ sadrži zamjenu *v* sa *k* (ćir.: B — K). Kao što pokazuje praksa bosaničkih pisara, ta se dva slova u njihovim tekstovima nisu morala dovoljno razlikovati (sl. 12), što je i prepisivača *ŠM* (verzije *lat1*) moglo navesti na za-

KURZIV KURZIVA

Sl. 12. Slova B i K u riječima *viku vikoma*; isprava bana Stjepana Kotromanića, izdana knezu Vuku Vukoslaviću (god. 1331) (izvor: Thallóczy, *Istraživanja...*, n. dj. [v. bilj. 61], sl. 6).

mjenu (tako da je bosaničko B pogrešno vidio kao K iz istog pisma te ga — u skladu sa svojim grafijskim sustavom — prenio kao *c* 'k').

Naravno, ne možemo potanko rekonstruirati morfološke osobine pojedinih slova u bosančici pretpostavljenoga prapredloška *ŠM* (verzije *bos*). No za pojedina se slova lako dokazuje da grafijski preobražaj nisu doživljavala samo u toku dužeg vremena već da su ih različiti pisari istoga doba različito oblikovali. Tako je i s izgledom slova *Ж* u trećem desetljeću 14. st. (sl. 13). Stoga smi-

a) ндн+ b)

Sl. 13. Slovo *Ж* u dva bosanička spomenika: a) u riječi *župě* (isprava bana Stjepana Kotromanića, izdana knezu Vukosavu Hrvatiniću ključkom [oko god. 1322]; izvor: Thallóczy, *Istraživanja...*, n. dj. [v. bilj. 61], sl. 1); b) u riječi *svrbže* (isprava i izvor kao za sl. 10).

jemo naslutiti da je već u to vrijeme bosanički grafem za *ž* mogao nalikovati grafemu za *n* (sl. 14). Time bismo mogli objasniti greške *blaneo* i *blanenof*.

Ж ж

Sl. 14. Bosaničko *Ж* u Splitu i Poljicima u 15. st. (izvor Benedikta Zelić-Bučan, n. dj. [v. bilj. 79], tabela I)

Sl. 15. Kurzivno slovo *h* u *ŠM*

⁶⁶ Zbog sintaktičkih razloga teško bismo prihvatili čitanje D. Malić, n. dj., str. 87 (»Gospoje, ti si... *k semu* svitu... proslavljenje«), već pošli za Milčetićem: »Gospoje, ti si... *vsemu* svitu... proslavljenje«.

Napokon, bosaničko je B svojim općim izgledom u latiničkog pisara lako moglo izazvati asocijaciju na gotičko kurzivno *h* (sl. 15), a to bi objasnilo pogrešne primjere *Sharhu*, *duhoh* i *lubah*.

Osim grešaka što su ih na relaciji bosančica — latinica u pisara verzije *lat1* izazivale slučajne (manje ili veće) podudarnosti duk-tusa pojedinih slova s različitim glasovnim vrijednostima — utjecaj (ili bar jak poticaj) bosaničkoga predloška nazrijet ćemo u grafiji *lubah*. Istina je da ni glagoljica ni ćirilica nisu poznavale posebnih grafema za *l*, *ń*, ali se palatalnost fonema što ih *Λ*, *N* (odnosno **ѡ**, **Ѣ**) označuju nastojala izraziti idućim vokalom. Tako je veze *lu*, *ńu* klasična ćirilica gradila uz pomoć grafema *Ю*, glagoljica **Ѣ**. U latinskim ispravama iz južne Hrvatske do kraja 12. st. (pisanim beneventanom) za *l* se upotrebljavao grafem *l*.⁶⁷ Ta je grafija bez sumnje utjecala i na bosaničku te se u njoj grafem *IO* počeo sve manje pisati; spomenute bosaničke isprave (što ih donosi Thallóczy) imaju: *Λ8БИ* ('ljubi') 405, *Λ8АИ* ('ljudi') 408, čemu potpuno odgovara grafija *lubah* ('ljubav') iz *ŠM*. Jedino tako možemo objasniti čudnu aritmiju: već se u *RZ* (iz 1345), za koji se smatra da je stariji od sačuvanog zapisa *ŠM*, pojavljuju talijanske kombinacije *gl* (= *l*) i *gn* (= *ń*), a onda se zapisivač *ŠM* (o kojem postoji opravdana sumnja da je bio Talijan) odriče tih kombinacija!

7.

Jezične osobine *ŠM* taj spomenik čvrsto povezuju s južnom Hrvatskom.⁶⁸ Prema kriterijima postavljenim na kraju 3. odjeljka ove rasprave (prisutnost franjevac, Marijin kult, protubogumilski stav i nemirne prilike) možemo ishodište *ŠM* još preciznije lokalizirati tražeći ga u krugu oko Šubićâ, i potanje: dok su ti feudalci bili na vrhuncu moći (tj. za Pavla I. ili Mladena II). Budući da u *ŠM* nema talijanizama,⁶⁹ i Milčetić joj mjesto postanka traži, doduše, u južnoj Hrvatskoj, ali u »kraju, koji leži dalje od mora«.⁷⁰

⁶⁷ Usp. Dr Viktor Novak, *Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane*. Paleografska studija, Zagreb MCMXX, str. 45 (i primjeri na str. 47: *Lubomiro* 'Ljubomir', *Ludino* 'Ljudin'); Viktor Novak — Petar Skok, *Supetarski kartular*, Djela JAZU, knj. 43, Zagreb MCMLII, str. 304 (primjeri: *Lubizo* 'Ljubac', *Lubomiro* 'Ljubomir'). — Da latinica zapisa *ŠM* ne slijedi neposredno način pisanja slavenskih riječi u doba beneventane, pokazuje — između ostaloga — grafija za *ń*: u beneventanskim dokumentima *ń* se obilježivalo kombinacijama *gn*, *ni* (Novak, *Scriptura beneventana* . . . , n. dj., str. 45), a u *ŠM* grafemom *n* (D. Malić, n. dj., str. 100, tabela I).

⁶⁸ D. Malić, n. dj., str. 186—187.

⁶⁹ Izuzevši možda samo pogrešno napisane riječi »deuota bissecca« (red 45), koje je zapisivač valjda tako želio okrenuti da zvuče »talijanski«; napomena J. V.

⁷⁰ Milčetić, n. dj., str. 578.

Žaključujući prema podacima što ih daje Vjekoslav Klaić,⁷¹ upravo za Mladena II. Šubića nastao je splet prilika kakve smo izlučili na temelju podataka u tekstu ŠM. U svojoj burnoj vladavini (ispunjenoj sukobima s mnogim protivnicima: od dalmatinskih komuna do Mletaka i saveza nižih hrvatskih plemića, što će Mladena napokon i uništiti) taj je plemić, potican od pape, nastojao zatrijeti bogumilstvo. O tome ima spomena i u ljetopisu Nikole Lašvanina (18. stoljeće), gdje pod godinom 1319. stoji:

»Bijau mlogi patareni i manikeji heretici u Bosni, koji stahu među goram. Protiva njima niki Dalmatini ustaše da ih izagnu i fatahu gdigod koga mogahu. Ivan papa Mladinu knezu i banu bosanskomu osobito piše⁷² da iskorini ozgor rečene heretike.«⁷³

Očigledno je s tom svrhom Mladen uredio samostan sv. Ivana kod Skradina, koji su — uz papino dopuštenje — preuzeli franjevci. Za dva reda — franjevački i dominikanski — vrijedi da su se proširili

»veoma brzo gotovo u svim zapadnim jugoslovenskim oblastima već u prvoj polovini XIII stolecā, jer je upravo za njima crkva imala veliku potrebu. Naime, bogumilsku jeres, koja je u raznim formama sa Balkana prodirala i na Zapad, trebalo je svim sredstvima, inkviziciskim i propagandnim, uništavati.«⁷⁴

Franjevci se, uostalom, već otprije nalaze u samostanu u Bribiru, dakle u središtu Šubića.⁷⁵ Paralelno s time oko glavnih punktova vlasti Šubića naslućuje se kult Marije, koji se očituje u nadijevanju Marijina imena obližnjim crkvama (takva postoji u Skradinu i u samom Bribiru).⁷⁶

Za razmatranje o postanku *Šibenske molitve* važni su tragovi o vezama Mladena II. Šubića s pojedinim bosanskim feudalcima. Ključkom knezu Vukoslavu, na primjer (jer se odvratio od suradnje s Mladenom) bosanski će ban Stjepan nedugo nakon Mladena sloma darovati u nasljedni posjed dvije župe: Banicu i Vrbanju.⁷⁷ Prirodno je da je Mladen — u okviru tih svojih nastojanja — uspostavljao i pismeni kontakt s bosanskim feudalcima, odnosno da su franjevci iz Bribira ili Skradina pripremali tekstove na

⁷¹ Vjekoslav Klaić, *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347*, Matice hrvatska, Zagreb 1897, str. 99—139.

⁷² U pismu od 18. srpnja 1319. Usp. Klaić, *Bribirski knezovi...*, n. dj., str. 116.

⁷³ Kuna, n. dj., str. 211.

⁷⁴ Dr. Viktor Novak, *Latinska paleografija*, Naučna knjiga, Beograd MCMLII, str. 240.

⁷⁵ Klaić, *Bribirski knezovi...*, n. dj., str. 69 i 154.

⁷⁶ Klaić, *Bribirski knezovi...*, n. dj., str. 69 i 154.

⁷⁷ Thallóczy, *Istraživanja...*, n. dj., str. 403.

mijenjene obraćanju bogumilskoga puka na katolicizam. Razumljivo je također da su takvi tekstovi bili pisani bosančicom. Što se nisu sačuvali, nije nikakvo čudo: posjedi Šubića doživjeli su nešto kasnije teške trenutke — osvajanja i razaranja, a ishod je bilo preseljenje Šubića u Zrin (1347). No da su Šubići uopće poznavali bosančicu, potvrđuje isprava Mladena III. iz god. 1336, sačuvana u prijepisu iz 1410. O njoj Benedikta Zelić-Bučan:

»U ovoj ispravi nigdje se ne spominje kojim je pismom bila napisana Mladenova darovnica iz 1336. godine. Ali baš ta činjenica nas nuka na pretpostavku da je i ona bila pisana istim pismom,⁷⁸ jer bi u protivnom pisar isprave to svakako istaknuo.«⁷⁹

8.

O fra Pavlu Šibenčaninu postoje samo tri podatka; bio je učitelj bogoslovlje u Šibeniku (1364), zadarski kustos (1374) i, napokon, s istom ga funkcijom spominje bilješka iz god. 1387.⁸⁰ Prema spomenutom Miloševićevu računu⁸¹ moguće je da je *ŠM* prepisao oko 1347, a to je već vrijeme koje se poklapa s posljednjim godinama boravka Šubića u njihovoj bibrirsko-skradinskoj postojbini. Kakvim se poslovima bavio u mladosti, posve je tamno. No njegov ispisani rukopis u *ŠM*, za koju je već rečeno da nije nalik na pismene proizvode samostanskih skriptorija, nego da prije podsjeća na isprave feudalaca, svjedoči da se pisanjem mnogo bavio. Odatle je moguće da je fra Pavao Šibenčanin u mladosti boravio na kakvu feudalnom dvoru, gdje bi mu pristajala pisarska funkcija (i to vjerojatno za pisanje latinskih isprava). Jedina su takva mogućnost franjevački samostani uz središta vlasti Šubića: skradinski ili bibrirski. U toj je sredini imao prilike i da se sretne s tekstom *ŠM* koji je tu mogao proći cio tok svojega prepisivanja, od bosaničke verzije preko gotičke minuskulne do gotičke kurzivne. Postoje podaci da su i franjevački samostani pod okriljem Šubića, pa i privatne knjižnice tih feudalaca bile za ono doba prave zbirke knjiga (osobito orkvenih) različite starine. Takve knjige svojom oporukom ostavlja Pavao II. Šubić, brat i protivnik Mladena II; ta oporuka potječe iz god. 1346, a u njoj se izrijeком kaže:

⁷⁸ Tj. bosančicom; napomena J. V.

⁷⁹ Benedikta Zelić-Bučan, *Bosančica u srednjoj Dalmaciji*, Izdanja Histo-rijskog arhiva — Split, sv. 3, Split 1961, str. 10.

⁸⁰ Milošević, *n. dj.*, str. 591—592.

⁸¹ Usp. bilj. 21.

»Dajem još crkvi sv. Marije u Skradinu moju škrinju za komoru, dvobojnu s resicama, zatim dva moja misala, jedan novi po kuriji,⁸² a drugi stari s beneventanskim pismenima...«⁸³

Oporuka Pavla II. Šubića pruža i podatak koji nas može navesti na početnu točku postanka ŠM. Prema Štefaniću,⁸⁴ ŠM pisana je »u stilu talijanskih lauda tzv. flagelanata (bičevalaca) ili disciplinanata 13—14. stoljeća«. A upravo sa šibenskim flagelantima Šubići su morali biti u dobrim odnosima, kao što nedvojbeno potvrđuje ista oporuka:

»Crkvi svetoga Spasitelja u Šibeniku, gdje su braća bičevalci (frustatores = flagellantes), predajem izpravu, koju imadem od gospodina Radovana Ilijića, koji je primio stvari i zaloge moje u vrijednosti od tisuću libara; no isti je meni nešto povratio, a ostao mi je dužan više od 300 libara. Pored svega toga ne smiju braća bičevalci zahtijevati od njegovih baštinka više nego 200 libara, što je preko toga, odpuštam sinovima Radovanovim.«⁸⁵

Među nepoznatim uslugama što su ih šibenski flagelanti činili Šubićima (a za koje ih jedan od njih obdaruje) ne bi bilo nikakvo čudo da je i sastavljanje takva vjerskog teksta kao što je ŠM, odnosno bar prvih dvaju odsječaka molitve.

9.

Boravak fra Pavla Šibenčanina kod Šubića tek je pretpostavka. Sigurno je ipak nešto: ŠM putovala je s njime, nije bila trajno vezana za šibenski franjevački samostan i nisu je iz Bribira mogli prenijeti franjevci što su god. 1523. bježali pred Turcima. Dovoljan je dokaz tome što se god. 1387. nalazila na Pagu. No i taj paški izlet fra Pavla Šibenčanina pogrešno je shvaćen. O njemu Milošević kaže:

»Kao kustos obilazio je samostane, podređene njegovoj vlasti; tako se god. 1387. našao u paškom samostanu...«⁸⁶

No da bi se o uzrocima fra Pavlova boravka na Pagu moglo posve točno suditi, valja se prisjetiti u kojem je toku zbivanja ta navodno rutinska vizitacija obavljena. Neka nam svjedočanstva tvrde da se spomenuti boravak vremenski poklopio s burnim zbi-

⁸² Očigledno pisan goticom, stoga »novi«; napomena J. V.

⁸³ Klaić, *Bribirski knezovi...*, n. dj., str. 154.

⁸⁴ Štefanić, n. dj., str. 374.

⁸⁵ Klaić, *Bribirski knezovi...*, n. dj., str. 155.

⁸⁶ Milošević, n. dj., str. 587.

vanjima oko Zadra. To je vrijeme kada se u zadarskoj okolici konfrontiraju vojske ugarskoga kralja Sigismunda i bosanskoga kralja Tvrtka I. Prethode mu događaji nakon ubojstva Karla Dračkoga: bitka kod Gorjana, zatočenje kraljica Elizabete i Marije, umorstvo prve i oslobođenje druge, Tvrtkovo pritisak na dalmatinske gradove. Ovladavši Klisom, Tvrtko opsjeda Vranu te 11. studenoga 1387. prodire u neposredno zaleđe Zadra. Samo nekoliko dana kasnije (17. studenoga 1387) fra Pavao Šibenčanin datira svoju pašku bilješku. Upravo toga dana vranski prior Albert Lacković (koji je ratovao na Sigismundovoj strani) piše Splitsanima pismo u kojem najavljuje dolazak Tvrtkove vojske, što je zove heretičkom,⁸⁷ a pred kojom se i sam povukao u Nin.

Pitanje je, dakle, bi li se fra Pavlov boravak na Pagu mogao smatrati običnom vizitacijom, ili pak u njemu (zbog iznijete podudarnosti datuma) treba naslućivati bijeg pred »hereticima« na područje koje je kontrolirao tada mletački saveznik Sigismund.

U prilog ovoj drugoj mogućnosti govori i činjenica da je fra Pavao Šibenčanin sa sobom ponio u najmanju ruku tri spomenuta rukopisna zbornika, koji (kao što svjedoči Milošević)⁸⁸ sadrže pretežno propovijedi ili nacрте za propovijedi. To bi moglo ukazivati da se njihov vlasnik pripremio za duži boravak na Pagu, gdje bi — prema potrebi — s tamošnjim franjevcima podijelio svakodnevne dužnosti. A ti su franjevci, kao što svjedoči bilješka, također bili potencijalni bjegunci pred Tvrtkom: Antonius de Tragurio, Gregorius de Jadra, Johannes de Clisia, Georgius de Cetina, Georgius de Jadra, dakle odreda sa srednjodalmatinskog područja koje je Tvrtko tada osvojio ili namjeravao osvojiti.

O uzrocima fra Pavlova odlaska iz kraja što su ga pritisle Tvrtkove trupe svjedoče neki već spomenuti ideološki razlozi koji se odražavaju u tekstu *ŠM*. Prošla su desetljeća: sa Šubićima je u međuvremenu s pozornice južne Hrvatske nestalo glavnih opoenata bogumilskim »hereticima«. Pa ipak, fra Pavao Šibenčanin upravo je sada potražio utočište dublje u prostoru Tvrtkovih protivnika. Tome neće biti uzrok samo protubogumilski ton teksta što ga je sa sobom nosio (tj. zapisa *ŠM*) već cjelokupna fratrova orijentacija. Krivcem pred Tvrtkovom vlašću mogao se osjećati ponajprije stoga što je — od nekoć i trajno — na ovaj ili onaj način sudjelovao u suzbijanju »hereze« čijim su nosiocem tada mnogi Tvrtka tako glasno nazivali (npr. spomenuti vranski prior).

⁸⁷ Vjekoslav Klaić, *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, svezak drugi, dio prvi, treće doba: *Vladanje kraljeva iz raznih porodica (1301—1526)*, prva knjiga: *Anžuvinci i Sigismund do gubitka Dalmacije (1301—1409)*, Zagreb 1900, str. 244.

⁸⁸ Milošević, *n. dj.*, str. 583.

10.

Na temelju iznesenog mogla bi se rekonstruirati ovakva slika:

Šibenska molitva tekst je mozaičan, pa se ni njegov postanak ne smije u cjelini pripisati jednom izvoru. Od flagelanata (čak šibenskih) podrijetlo vjerojatno vuku samo prva dva odsječka molitve (to i jesu laude u pravom smislu). Preneseni u franjevačke samostane pod okriljem Šubića (Skradin, Bribir), ti su odsječci nadopunjeni pojedinim stihovima u kojima se zrcali protuheretička (tj. protubogumilska) tendencija, a dodavanjem novih dvaju odsječaka postala je cjelina; ona je — radi efikasnije primjene u katoličkoj propagandi što je slijedila prodor Šubića u Bosnu — postojala u bosaničkoj verziji (verzija *bos*), načinjenoj u nekom od skriptorija tih feudalaca (tj. u njima najbližim franjevačkim samostanima — skradinskom ili bibrskom). Budući da su se Šubići služili dvama pismima — bosančicom i, osobito, latinicom — *ŠM* također je prepisana na latinicu, i to (jer je bila tekst što se imao izvoditi u crkvi, zajedno s pučkom, ali »sa svećenikom kao 'začinjavcem'«) svečanijim tipom latinice, tj. gotičkom minuskulom (verzija *lat1*). Ne treba isključiti mogućnost da je svaka od tih verzija postojala i u više primjeraka; u izuzetno nepovoljnim povijesnim prilikama koje su slijedile kasnije, s turskom provalom, kada su razaranju bili podloženi i samostani gdje se *ŠM* komponirala, nije nikakvo čudo ako su prijepisi iščezli.

Do sačuvanog zapisa *ŠM* došlo je gotovo slučajno. Načinio ga je neki stranac (franjevac, vjerojatno sam fra Pavao Šibenčanin) koji je bio vješt latinici. Tu je vještinu (koja uključuje »ispisanost« rukopisa) mogao steći tako što je — nalazeći se za svojih mladih dana u službi nekoga od posljednjih Šubića — pisao latinske isprave.

Poticaji zapisivača *ŠM* (danas poznate verzije *lat2*) svakako su bili privatni. Bez sumnje je raspolagao skromnim znanjem hrvatskog jezika, nedovoljnim a da bi mogao samostalno prosuditi estetsku vrijednost teksta. Stoga se iza njegove ocjene da je *ŠM* »oracio pulcra« nazire sud sredine koja je takav sud bila sposobna dati; a to su nedvojbeno zapisivačeva redovnička subraća, bibrski i skradinski franjevci, vješti i hrvatskom i latinskom jeziku. Potaknut njihovim mišljenjima, zapisivač *ŠM* ponovno ju je stavio na papir, a prijepis je smatrao vlastitom svojinom te ga, za vremena napustivši posjed Šubića pred slomom, ponio u svoja buduća boravišta. S tim je fratrom *ŠM* prešla ostali dio kružnog puta (Bribir — ...? — Šibenik — Zadar — Pag — Zadar — Šibenik), da bi se napokon trajno zadržala u svojem šibenskom nalazištu.

U takvu osvjetljenju valja korigirati i sudove o vremenu postanka sačuvanog zapisa *ŠM*. Za nj je godina 1347. terminus ante quem, što ga stavlja u otprilike isto vrijeme kada je nastao *Red i zakon*. Također ne treba sumnjati da je tekst *ŠM* u nesačuvanim zapisima (verzije *bos* i *lat1*) postojao znatno ranije, vjerojatno još za Mladena II. Šubića, dakle prije god. 1322. *Šibenska bi molitva*, prema tome, bila jedinstveno pismeno svjedočanstvo o kulturnom krugu o čijem postojanju znamo, ali su mu tragovi iščezli.